

УДК 316.344.8

О.Петрецька

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ РОЗМАЇТТЯ ЕТНІЧНИХ ГРУП ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ТОЛЕРАНТНІСТЬ І РОЗВИТОК

У статті розглядається соціально-культурне розмаїття етнічних груп Закарпатської області порівняно з іншими багатоетнічними регіонами України. Аналіз здійснюється на основі окремих характеристик: кількості населення, територіального розміщення, етнічного і мовного складу, членства в національно-культурних спільнотах.

Keywords: *ethnic group, cultural heritage, cultural self-identification, national-cultural societies, Transcarpathian region.*

Ключові слова: *етнічна група, культурна спадщина, культурна самоідентифікація, національно-культурні товариства, Закарпатська область.*

Ключевые слова: *этническая группа, культурное наследие, культурная самоидентификация, национально-культурные общества, Закарпатская область.*

Перебування в різні історичні періоди окремих українських земель у складі інших держав територіально розмежувало народ України, стримуючи процес її етнокультурної консолідації і формуючи водночас регіональність культури. Будь-яка держава, що володіла частиною України, відзначалася своєрідністю політичного устрою, соціально-економічного розвитку, національного складу, релігії. Все це у сукупності сприяло локалізації етнокультурної спільності мешканців України, етнічність яких урізноманітнювалася й унаслідок міграції в Україну населення з країн-колонізаторів.

У результаті процесів самоорганізації формуються регіональні спільноти, що мають свої інтереси та свою само-

свідомість. Регіони виступають як соціокультурне середовище для своїх мешканців. Регіональне соціокультурне середовище – це простір де функціонують різноманітні ідентичності та ідентифікації.

Соціокультурне середовище розглядається як утворення, або простір, де саме постійно й відбуваються процеси різноманітних ідентифікацій. Нас зацікавило соціокультурне середовище середнього рівня, що складається з етнічних спільнот різних регіонів. Щодо формування ідентичності на регіональному рівні відмінність історичних умов формування соціокультурних середовищ на різних територіях призводить до того, що в межах однієї держави регіони мають значні відмінності [1, с. 136].

Український соціолог І. Кононов у монографії “Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України)” пише, що “історичні землі України, з соціальної точки зору, є багатовимірні спільноти зі стійкою трансляцією соціальної інформації. У силу цього вони продукують регіональну ідентичність своїх мешканців. Отже, вивчення регіональних спільнот України – це вивчення колективних “Ми”, що склалися в їхніх землях [2, с. 82].

Найвагоміший культурний чинник, а відповідно і стійкіша культурна самоідентифікація спостерігається у тих регіонах, де етнічні спільноти склалися історично на даній території й чисельно перевищують інші спільноти.

Соціокультурне середовище актуалізує процес ідентифікації. У людини не виникає конфлікту з середовищем, коли вона перебуває “всередині” етнічної групи, тобто в межах власної культури. Оцінювання соціокультурного середовища відбувається з позиції групи. Свою етнічну групу та усе, що її оточує, вона розглядає в позитивному світлі.

Таким специфічним регіоном ми вважаємо Закарпаття. Аргументуючи це тим, що за останні сто років населення Закарпаття опинялося у складі п’яти різних держав: Австро-Угорщини, Чехословаччини, Карпатської України, Радянського Союзу та незалежної України. У зв’язку з

цим у різні періоди частка представників різних етнічних груп збільшувалася або зменшувалася залежно від домінування одного з етносів. Слід відмітити, що міжетнічні відносини на Закарпатті традиційно виділяються своєю толерантністю, і саме це дає можливість для аналізу багатоетнічного та багатокультурного середовища.

Саме тут спостерігається (можна говорити про все друге тисячоліття) мирне співіснування етносів з титульною нацією: регіон вирізняється специфічними транскордонними умовами, що накладає відбиток і на культурно-лінгвістичну ситуацію. Щорічно тут проводяться обласні свята й фестивалі угорської, російської, єврейської, румунської, німецької, словацької, вірменської, циганської культур; трансклюються теле- й радіопередачі угорською, румунською, німецькою й словацькою мовами; мовами національних меншин видаються газети, журнали тощо.

За всю історію існування краю спостерігається мирне співіснування представників різноманітних етнічних груп з титульною нацією – українцями. Закарпаття розташоване на межі чотирьох кордонів (Угорщини, Словаччини, Румунії та Польщі), а також двох цивілізацій – західної і східно-слов'янської – та виконує роль, так би мовити, мосту між Європою та Азією, демонструючи при цьому прагнення до співробітництва, взаємовплив, взаємозбагачення, закріплення та розвитку культур, релігій та націй.

Дослідженнями політичних, соціально-економічних, етнічних, культурних практик в Україні займаються Л.Аза, В.Арбеніна, В.Бакіров, В.Бурлачук, Є.Головаха, В.Євтух, А.Зоткін, І.Кононов, Н.Костенко, О.Куценко, С.Макеєв, О.Нельга, І.Прибиткова, Т.Рудницька, А.Ручка, Л.Скокова, Г.Старовойтова, О.Стегній, С.Хобта М.Чурилов, М.Шульга, Р.Шульга, Н.Яковенко.

Українські дослідники роблять акцент на розгляді політичного, мовного, етнічного, культурного розмаїття в нашій державі. В Інституті соціології НАН України у 2002 р. побачила світ монографія “Соціокультурні ідентичності та практики” за редакцією А.Ручки. Зазначена

праця, дані Всеукраїнського перепису 2001 р. та дані Держкомітету у справах національностей та релігій склали підґрунтя для розгляду соціально-культурного розмаїття та відмінностей в нашому дослідженні етнічних груп Закарпатської області та порівняння їх з іншими багатоетнічними регіонами України на основі вибіркових характеристик: чисельності населення, територіального розміщення, етнічного та мовного складу, членства у національно-культурних товариствах.

Культурна спадщина України є невід'ємною складовою європейського та світового культурного надбання. Неповторного колориту їй надає унікальна "суміш" самобутніх елементів культури різноманітних етнічних груп. Збереження й розвиток культур етнічних груп – важлива складова загальнонаціонального культурного розвитку, втілення основних принципів культурної політики України.

В Україні як багатоетнічній та багатокультурній державі, за даними перепису 2001 р., проживає понад 47 млн осіб. 77,8 % загальної кількості населення становлять українці, 22,2% – інші етнічні групи (росіяни, білоруси, молдавани, кримські татари, болгары, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці, гагаузи та ін.) [3].

У соціологічній літературі регіон розглядають як простір певної соціальної структури, організація влади і культурних традицій. Таким чином, можемо говорити про територіально диференційовану спільноту людей, які об'єднані передусім у територіальну спільноту, а вже усередині цієї спільноти у різноманітні соціальні групи, які мають спільні риси завдяки спільному проживанню на певній території. Регіональний фактор може впливати на будь-які аспекти регіонального життя: політику, культуру, економіку тощо. В українській соціологічній літературі прийнято поділяти Україну на чотири макрорегіони: Центр (Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Київська (разом з Києвом), Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області), Захід (Волинська, За-

карпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька), Схід (Харківська, Донецька, Луганська) та Південь (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська, АР Крим) [4, с. 99].

Найбільш етнічно строкаті регіони України – АР Крим, Закарпатська, Одеська та Чернівецька області. Сумарна частка усіх етнічних груп, крім росіян та українців, тут становить 16–21% (в інших регіонах – не перевищує 6%): Автономна Республіка Крим (українці – 24,3%; росіяни – 58,3%; інші етнічні групи – 17,4%), Закарпатська (українці – 80,5%; росіяни – 2,5%; інші етнічні групи – 17,0%), Одеська (українці – 62,8%; росіяни – 20,7%; інші етнічні групи – 16,5%), Чернівецька (українці – 75,0%; росіяни – 4,1%; інші етнічні групи – 20,9%). Далі в дослідженні ми будемо розглядати етнічні групи зазначених територій, виключивши з їхнього переліку росіян, які проживають на всій території України, та українців як титульний етнос нашої держави.

Розглянемо етнічний склад найбільш багатоетнічних регіонів України. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., у Закарпатській області проживають представники 76 різних етнічних груп: угорці – 12,1 %, румуни – 2,6 %, цигани (рома) – 1,1 %, словаки – 0,5 %, німці – 0,3 % та інші (євреї, білоруси, чехи, поляки, італійці, вірмени, азербайджанці, латиші, чуваші, асирійці, татари, казахи, греки, мордва та ін.) – 0,4%. На території Кримського півострова – представники понад 125 етнічних груп: кримські татари – 12,0%, білоруси – 1,4 %, татари – 0,5 %, вірмени – 0,4 %, євреї – 0,2 %, поляки – 0,2 %, молдавани – 0,2 %, азербайджанці – 0,2 та інші (узбеки, корейці, греки, німці, мордва, чуваші, цигани, болгары, грузини та ін.) – 2,3 %. В Одеській області мешкають 133 етнічні групи: болгары – 6,1 %, молдавани – 5,0 % гагаузи – 1,1%, євреї – 0,5 %, білоруси – 0,5 %, вірмени – 0,3 %, цигани – 0,2 % та інші (німці, грузини, азербайджанці, татари, греки, албанці, араби та ін.) – 2,8 %. На території Чернівецької області – близько 80 ет-

нічних груп. Найбільш чисельні: румуни – 12,5%, молдавани – 7,3%, поляки – 0,4%, білоруси – 0,2%, євреї – 0,2%.

За загальноприйнятим визначенням, етнічна група – це група людей, яка має деякі особливі етнічні, культурні, мовні, релігійні, расові риси, яких об'єднує повне або часткове походження, усвідомлюють свою причетність до групи. Члени етнічних груп вважають себе різними у культурному відношенні. На думку Е. Гідденса, для виділення етнічних груп найчастіше використовують такі характеристики, як мова, історія або походження, релігія, культура [5, с. 235].

Рідну мову людина, як правило, засвоює не замислюючись, як свого роду природну даність. У мові зберігаються всі накопичені етнічною групою знання та життєвий досвід для подальшої передачі наступним поколінням. Мова здатна перетворюватися на етнічний символ для реалізації архетипу “Ми” – “Вони”. Мова, якій віддається перевага, є суттєвою ознакою культурної орієнтації людини, її включеності у певне соціокультурне середовище [6, с. 221 – 222]. Розглянемо стан мови етнічних груп Закарпаття у порівнянні з іншими регіонами.

Мові своєї етнічної групи віддають перевагу в Закарпатській області угорці (97,1 %) і румуни (99,1 %). Словаки спілкуються як рідною (43,9 %), так і українською мовами (42,1 %), а німці спілкуються рідною мовою (50%), а мовою титульної етнічної групи – 38,9 % (табл. 1).

Цікаві дані щодо іншої мови ромів (62,9 %) Закарпаття. Роми на Закарпатті – специфічне етносоціальне явище. Вони з'явилися тут на початку XV ст., мігрувавши з Румунії та Угорщини. Серед них є звичка відносити себе до інших етнічних груп. У результаті розселення і тривалого проживання вони запозичили в українців, угорців, румун, росіян елементи мови, культури, побуту і вписалися в систему взаємин і життєдіяльності. Тому іншою мовою, залежно від їхнього розселення (переважно вони селяться у містах Ужгород, Мукачеве, Виноградів, Берегове), є угорська або румунська.

Таблиця 1

Мовний склад етнічних груп

	Вважали рідною мовою, %			
	мова своєї етнічної групи	українська	російська	іншу мову
<i>Закарпатська область</i>				
угорці	97,1	2,6	0,3	0,0
румун	99,1	0,6	0,0	0,3
цигани	20,7	16,4	0,0	62,9
словаки	43,9	42,1	1,8	12,2
німці	50,0	38,9	5,6	5,5
<i>АР Крим</i>				
кримські татари	93,0	0,5	5,9	0,6
білоруси	17,1	0,9	81,8	0,2
татари	67,8	0,1	25,0	7,1
вірмени	52,9	0,3	46,1	0,7
євреї	1,9	1,1	96,7	0,3
поляки	4,1	20,4	74,6	0,9
молдавани	31,0	1,9	66,0	1,1
азербайджанці	55,8	0,7	37,9	5,6
<i>Одеська область</i>				
болгари	77,8	2,1	19,6	0,5
молдавани	73,3	7,7	18,3	0,7
гагаузи	77,8	1,7	18,4	2,1
євреї	3,6	4,4	91,6	0,4
білоруси	20,1	8,5	70,8	0,6
вірмени	50,4	3,8	45,0	0,8
цигани	53,8	14,4	20,4	11,4
<i>Чернівецька область</i>				
румун	91,9	6,8	0,9	0,4
молдавани	91,6	3,2	1,2	4,0
поляки	40,9	47,8	8,3	3,0
білоруси	30,1	19,0	50,2	0,7
євреї	20,7	23,8	55,0	0,5

В АР Крим віддають перевагу мові своєї етнічної групи – кримські татари (93,0 %), татари (67,8 %), азербайджанці (55,8 %) і вірмени (52,9); російською мовою спілкуються білоруси (81,8 %, євреї (96,7 %), поляки (74,6 %), молдавани (66,0 %) і тільки більш помітний відсоток серед

запропонованих етнічних груп – 20,4 % поляків – спілкуються українською.

В Одеській області болгари (77,8 %), молдавани (73,3 %), гагаузи (77,8 %), цигани (53,8 %), вірмени (50,4 %) віддають перевагу мові своєї етнічної групи, а євреї (91,6 %) і білоруси (70,8 %) – російській.

У Чернівецькій області віддають перевагу мові своєї етнічної групи румуни (91,9 %), молдавани (91,6 %), поляки спілкуються рідною (40,9 %) та українською (47,8 %) мовами, а російській віддають перевагу євреї (55,0 %) та білоруси (50,2 %).

Лідуюча позиція мови своєї етнічної групи присутня у найбільш чисельних етнічних групах: угорців, румун, кримських татар, татар, болгар, молдаван та гагаузів.

Для подальшого збереження своєї самобутності етнічні групи забезпечують випуск книг та брошур своїми рідними мовами (табл. 2). Така практика здійснюється державним підприємством “Спеціалізоване видавництво літератури мовами національних меншин “Етнос” і відповідними редакціями регіональних державних видавництв у містах Дніпропетровську, Львові, Одесі, Сімферополі і Ужгороді [7].

Лідуючу позицію займають книги та брошури, видані німецькою мовою (80 д. о.), найнижчу – гагаузською (1 д. о.)

Таблиця 2

Розподіл книг і брошур за мовами видання у 2007 р.

Мова видання	Кількість книг та брошур, друкованих одиниць (д. о.)
німецькою	80
угорською	27
кримськотатарською	19
румунською	16
польською	11
молдавською	6
словацькою	3
гагаузською	1
болгарською	1

та болгарською (1 д. о.) мовами. З метою забезпечення прав етнічних груп на отримання та поширення інформації своєю мовою, поглиблення процесів демократизації, міжнаціонального співробітництва і толерантності в суспільстві держава сприяє розвитку й надає фінансову підтримку засобам масової інформації, які цілеспрямовано сприяють розвитку мов і культур етнічних груп України. ЗМІ для етнічних груп мають загальнодержавну та регіональну сфери розповсюдження (табл. 3).

ЗМІ, які забезпечують інформаційні потреби етнічних груп, висвітлюють питання міжетнічних відносин, стан

Таблиця 3

Друковані періодичні видання для національних меншин

Мова видання	Кількість видань
білоруська	2
болгарська	4
кримськотатарська	4
молдовська	1
польська	1
румунська	12
словацька	2
угорська	13

забезпечення прав етнічних груп, політичне, соціальне та культурне життя етнічних груп України.

Держава є співзасновником шести газет, які видаються мовами національних меншин: вірменської “Арагац”, кримськотатарської “Голос Криму”, польської “Дзеннік Кийовські”, єврейської “Єврейські вісті”, румунської “Конкордія”, болгарської “Роден край”. Ці газети мають загальнодержавну сферу поширення. Для задоволення інформаційних потреб усіх етнічних груп України видається дві газети – “Форум націй” і “Моя Батьківщина” [7].

Враховуючи особливості етнічного складу Закарпатської області, мовлення для етнічних груп здійснюється

рідними мовами. Закарпатська обласна державна телерадіокомпанія має у своєму складі редакції теле- і радіопрограм угорською, словацькою, німецькою та румунською. Готується відкриття редакцій програм польською та ромською мовами.

У загальному річному обсязі телевізійні програми етнічних груп становлять: угорська – 92 год. (12,5 %), словацька – 48 год. (6,5 %), румунська – 95 год. (13 %), німецька – 40 год. (5,5 %).

У загальному річному обсязі радіопроеграми редакцій етнічних груп становлять: угорські – 164 год. (7 %), словацькі – 48 год. (2 %), румунські – 112 год. (4,9 %), німецькі – 32 год. (1,4 %).

Добовий обсяг ефірного часу телерадіопроеграми обов'язково містить програми редакцій етнічних груп Закарпатської області.

Телерадіопроеграми етнічних груп охоплюють усі види мовлення. Велике значення відіграють інформаційні телепроеграми редакцій етнічних груп, такі як угорські “Новини”, “Інформаційний коктейль”, “Посеред життя”, “Калейдоскоп тижня”; німецькі “Подобиці”; “Словацькі погляди”, “Словацький калейдоскоп”; “Телекур'єр румунів Закарпаття”, “Румунські меридіани”, які всебічно висвітлюють події політичного, економічного культурного життя області, країни та закордону мовою етнічних груп.

У суспільно-політичних, освітніх, молодіжних, художніх телерадіопроеграмах редакцій етнічних груп – угорської – “Пріоритети”, “Людина і час”, “Горизонт”, “Джерело”, румунської – “Румунська веселка”, німецької – “Німецькі звуки”, “Мое покоління”, словацької – “Справи. Релакс. Забави”, “Фаревна дуга”, “Наш гість” висвітлюються політичне життя краю, подаються інтерв'ю, репортажі, коментарі суспільно-політичного характеру, про соціальний захист населення, обговорюються програми розвитку етнічних груп краю, збереження їх мов та культурної самобутності з гостями студії.

В АР Крим, Одеській та Чернівецькій областях також виділяється обсяг ефірного часу мовами етнічних груп.

АР Крим – кримськотатарською, вірменською, болгарською, грецькою та німецькою мовами; Одещина – молдовською, болгарською, гагаузькою мовами; Чернівецьчина – румунською мовою. Безперечним територіальним лідером щодо обсягів мовлення мовами етнічних груп серед комерційного телерадіомовлення України є АР Крим.

Трансляція теле- і радіопередач – це, безперечно, вагомий внесок у збереження та розвиток мов, традицій, звичаїв. По телебаченню та радіо можна отримати інформацію про проведення свят та фестивалів етнічних груп.

Не менш розмаїтою є конфесійна ситуація на Закарпатті. За даними обласної державної адміністрації, у 2008 р. в області зареєстровано 37 конфесій, 1662 релігійні організації, до складу яких входить 4 центри, 12 управлінь (епархій), 1571 релігійних громад, 53 монастирі, 7 місій, 6 духовних навчальних закладів, 806 недільних шкіл, 9 релігійних братств. Серед конфесій домінують православна, греко-католицька та римо-католицька. У Берегівському, Виноградівському і Тячівському районах, містах Ужгороді, Мукачеві та Хусті діє Закарпатська угорська реформатська церква.

Порівняно з АР Крим, Одеською та Чернівецькою областями відповідно 1354, 1207 та 1108 релігійних організацій. Населення Закарпатської області можна назвати релігійним, більшість представників етнічних груп відвідують церкву один раз на тиждень, дотримуються релігійних свят та обрядів своєї етнічної групи. Також на території області найбільша кількість монастирів, що функціонують, порівняно з АР Крим (6), Одеською (16) та Чернівецькою (16) областями [7]. На території області спостерігаються міжконфесійна толерантність, у містах і селах функціонують церкви різних віросповідань. Представники етнічних груп сповідують релігію своєї групи, засвоюють її релігійні ідеї, цінності та норми.

Традиційна для Закарпатської області багатоетнічність та багатокультурність продовжує розвиватися. Цьому,

зокрема, сприяє наявності національно-культурних товариств, які чимало роблять для збереження і збагачення культурних традицій етнічних груп, представники яких мешкають на Закарпатті.

Етнічні групи Закарпаття репрезентують 56 національно-культурних товариств [8], з них – 17 ромських, 12 угорських, 9 русинських, по 4 словацьких та румунських, по 2 російських, німецьких та єврейських, по 1 польських, вірменських, білоруських, грецьких. В угорських національно-культурних товариствах налічується близько 64 189 членів, у циганських – 5612, у румунських – 1945, у словацьких – 4817, у російських – 3200, у німецьких – 3300 осіб.

Етнічні групи АР Крим, Одеської та Чернівецької областей репрезентують відповідно близько 25, 100 та 25 національно-культурних товариств. Тільки у Криму практично всі національно-культурні товариства і громади входять до двох великих об'єднань – Асоціації національних товариств і громад Криму (в минулому – Кримський республіканський фонд культури) і Кримського республіканського фонду міжнаціональної згоди, які ще не так давно перебували у стані неоголошеної конфронтації.

Основною метою діяльності національно-культурних товариств є сприяння відродженню та розвитку мов етнічних груп, виданню навчальної і художньої літератури цими мовами живого мовлення, освіти (дошкільної, середньої і вищої), підготовку кадрів етнічної інтелігенції, розвиток мистецтва, книгодрукування, преси, телерадіомовлення, релігії, повернення і відбудову культових споруд.

Товариства допомагають вивченню культурно-мистецької спадщини, традицій і звичаїв, пропагують різноманітні досягнення в цій галузі. Вони виступають ініціаторами й організаторами проведення національних фестивалів, конкурсів, оглядів, національних свят, недільних шкіл та інших видів діяльності, сприяють гармонізації етнонаціональних процесів, перегляду нормативно-ціннісної системи, трансформації культурних уподобань. Національно-культурні товариства домагаються врахування своїх етніч-

них інтересів у державній політиці, державних дотацій на розвиток етнічних культур.

Національно-культурні товариства виконують функцію збереження, передачі та засвоєння культури етнічної групи.

Національно-культурні товариства Закарпатської області упродовж 2009 р. [8] організували культурні заходи для представників як своєї етнічної групи, так і закордонних гостей, а саме: XI міжнародний фестиваль телевізійних і радіопрограм для національних меншин “Мій рідний край”, фестиваль словацького народного мистецтва “Словенська веселіца–2009”, I Міжнародний фестиваль ромського народного мистецтва “Ром Сом”, обласний фестиваль ромського народного мистецтва, обласний фестиваль румунського народного мистецтва, XIX обласний фестиваль угорського народного мистецтва, урочисті заходи, присвячені пам’яті мартирів (мучеників) угорської революції 1848–1849 р.

З метою удосконалення педагогічної роботи та посилення контролю за станом медичного забезпечення ромів Закарпатської області 17 грудня 2009 р. проведено круглий стіл “Формування позитивних мотиваційних чинників у ромської молоді до навчання, гігієни та збереження здоров’я: реалії, здобутки, перспективи”.

Також національно-культурні товариства відсвяткували свої річниці створення: 10-у річницю – Ужгородське міське товариство російської культури, 5-у річницю – товариство ромів “Романі Чгіб”.

20–21 січня 2010 р. у містах Ужгороді, Мукачеві та Берегові з ініціативи угорських громадських організацій області проведені Дні угорської культури.

Завдяки таким заходам представники етнічних груп репрезентують свою етнічно-культурну самобутність та вступають у міжнародний міжкультурний діалог.

Резюмуючи, зробимо такі висновки. Представлені етнічні групи Закарпатської області репрезентують високий ступінь групової активності. Для відродження етнічності важливе місце відводиться мовній компетенції (мовній самоідентифікації) етнічних груп, забезпечується ви-

пуск книг та брошур та забезпечується мовлення у ЗМІ мовами етнічних груп.

Культура етнічної групи є важливим джерелом культурної самоідентифікації та ідентичності. Для збереження, відтворення та передачі культури своєї етнічної групи у Закарпатській області діють національно-культурні товариства. Завдяки їм через організацію конкурсів, національних свят, недільних шкіл та інших видів діяльності здійснюється гармонізація етнокультурних процесів, перегляд нормативно-ціннісної системи, трансформація культурних уподобань.

Література

1. Шульга Р. Соціокультурне середовище як простір ідентичностей та ідентифікацій / Р.Шульга // Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А.Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С.124–141.

2. Кононов І. Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України): [монографія] / І.Кононов. – Луганськ : Альма-Матер, 2000. – 494 с.

3. Про кількість та склад населення України. Всеукраїнський перепис населення 2001 р. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/results/general/estimated/>

4. Стегний А. Региональный фактор развития политической культуры населения Украины /А.Стегний // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2005. – №3. – С. 94–122.

5. Гидденс Э. Социология / Э.Гидденс; [пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича]. – М. : Эдиториал УРСС, 1999. – 703 с.

6. Аза Л. Мова як фактор етнічної ідентичності / Л.Аза // Соціокультурні ідентичності та практики / за ред. А. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2002. – С. 221–236.

7. Офіційний сайт Міністерства культури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/>

8. Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua>